

RAZKORAK MED SPOMENIŠKO TEORIJO IN PRAKSO

MARIJAN ZADNIKAR

V praktičnem spomeniškem varstvu ima spomeniška služba še vedno kopico težav. Da ne bi šli preveč v širino in da ne bi bili spet samo načelni, bi rad to pot na dveh izbranih primerih iz lastne izkušnje in z delovnega področja, ki mi je po ožjem strokovnem zanimanju najbližje, pokazal, s kakšnimi težavami in razočaranji se na terenu vedno znova srečujemo, čeprav že dvajset let pridigamo, pišemo in razglušamo povsod vedno isto in gredo vsa naša prizadevanja v isto smer. Gre za pravilno obravnavo zunanjščin srednjeveških arhitekturnih spomenikov, ki jih njihovi imetniki obnavljajo. Vse te težave bi želel prikazati na dveh spomenikih v sklopu urbanih celot, in sicer obravnavo župnijskih cerkva v Slovenjem Gradcu in v Murski Soboti.

Kdaj že smo obžalovali in ob vsaki priložnosti poudarjali in ponavljali, da je mestna župnijska cerkev v Slovenjem Gradcu znotraj in zunaj potrebna temeljitih spomeniško-varstvenih posegov, da bi bilo tudi spomeniško stanje skladno s pomembnostjo njene romansko-gotske arhitekture in z nenavadno bogato baročno opremo, ki ustvarja eno naših najmikavnejših spomeniških notranjščin in ambientov, če bi bila primerno restavrirana.

Najprej je prišla na vrsto obnova zunanjščine. Sredstva so bila zagotovljena in domače gradbeno podjetje pripravljeno sodelovati. Stanje cerkvene zunanjščine res ni bilo v skladu s pomembnostjo spomenika, pa tudi ne s položajem, ki ga ima v urbanistični zasnovi slovenjegraškega mesta; proti glavni ulici se odpira s svojim zahodnim pročeljem, proti parku z novim spomenikom pa razkazuje svoj razgibani zaključek. Tudi v mestni veduti ima zlasti zvonik eno vidnejših mest. Domala z vse zunanjščine se je luščil neustrezno debeli omet iz časa zadnje obnove pred več desetletji, ki je zakrival seveda tudi vse kamnoseško obdelane dele, kakor so ogli na zvoniku, oporniki ob prezbiteriju in okviri gotskih oken, saj so takrat gotovo želeli z enotnim in gladkim ometom dati cerkvi »lepšo« podobo in enotnejši videz. Z leti pa se je to svoječasno nasilje maščevalo, saj je začel novejši težak debeli omet kot tuje telo odstopati od srednjeveške površine in se luščiti v velikih ploskvah.

Zavod za spomeniško varstvo v Mariboru kot teritorialno neposredno pristojen spomeniški organ je izdelal podroben načrt za nameravano obnovo in je v njem izvajalca opozoril na specifičnost tega dela, ki se bistveno razlikuje od obnavljanja zunanjščin nespomeniških, zlasti še novejših stavb, pri katerih je dopustna uporaba vseh mogočih zidarskih tehnik. S temi navodili se je v celoti strinjal tudi republiški zavod, ki je pri delih sodeloval, saj gre za spomenik, ki močno presega lokalni pomen.

Obnova zunanjščine naj bi se bila po navodilih spomeniške službe izvršila na ta način, da bi odbili ves neustrezen in močno poškodovan novejši omet ter ohranili srednjeveško površino sten, ki je bila pod tem ometom domala v celoti ohranjena in na več mestih, kjer je novejši omet že odpadel, tudi dobro vidna. Ta način restavriranja ne bi bil le spomeniško najustreznejši in najpravilnejši, temveč tudi ekonomsko najugodnejši, saj bi bilo v glavnem treba le odbijati novejši omet, ki je že sam močno odstopal od podlage, s katero se ni nikoli dobro vezal, in le nekatere ploskve, kjer je bil prvotni omet tudi že uničen, prilagoditi ohranjeni okolici v smislu plombiranja in retuširanja, kakor to na podoben način delamo tudi na freskah in celo na oljnih slikah. Ta metoda je

bila prvič uporabljena in uspešno preizkušena, ko so pred leti obnavljali zunanjščino župnijske cerkve v Solčavi.

Že prvi ponovni obisk je prinesel razočaranje. Da bi svoje delo res temeljito opravili, so izvajalci odbili na zunanjščini prav ves omet, ne le tistega nepotrebne, zadnjega ali pa spodnjega na tistih mestih, kjer bi bil ta preperel, in so vso cerkev dobesedno slekli in razgalili do kamnite zidave. Res so se s tem še bolj razodele njene gradbene faze in se je z vso gotovostjo potrdilo to, kar sem mogel ob raziskavanju njene stavbne zgodovine v zvezi z romanskim obdobjem pred leti le domnevati, da je namreč cerkvena ladja v vsem svojem tlorisnem obsegu in v okvirnih stenah še romanska. V njeni južni steni se je v bližini jugozahodnega ogla pokazalo v celoti ohranjeno okno, ki je močno podobno tistemu na severni strani na zdajšnjem podstrešju ob zvoniku, katerega smo že poprej poznali. Postavljeno je prav pod vrhom romanske stene, kar je značilno za romanska okenca. Pokazalo se je tudi, da je bila romanska ladja občutno nižja od sedanje in zidana iz rečnega kamnja, ki je ponekod, zlasti v severni steni zahodno od zvonika, zloženo še po načinu ribjega okostja. Ta gradnja se močno razlikuje od zidave gotsko povišanih sten, pri kateri so dosledno uporabljali rjavkast lomljeni skril, kakor je grajen tudi gotski zvonik. Tako gotsko povišana cerkev je v ladji spet dobila raven lesen strop in je imela v severni steni eno ter v južni dve gotski okni, katerih vrhovi segajo nad sedanji obok in je vrh enega južnega okna s krogovičjem viden tudi na zunanjščini. Ali so že ob tej prvi gotizaciji spremenili tudi romanski kvadratični prezbitarij v gotskega s tristranim zaključkom, bi potrdila le arheološka preiskava tal v sedanjem poznogotskem prezbitariju, ki bi bil v tem primeru že tretji oltarni prostor slovenjegraške župnijske cerkve.

Do vseh teh novih znanstvenih ugotovitev pa bi bili prišli tudi, če bi objekt konservatorsko pravilneje obravnavali. Tako ne bi bilo treba odbijati niti romanskega ometa v ostenju romanskega okenca niti dobro ohranjenega prvotnega ometa na gotskem zvoniku in na drugih fasadah. Ker pa so vse te omete v nasprotju s pismenimi navodili in ustmenimi napotki že odbili, naj bi vsaj novi omet pravilno obravnavali. Ta naj bi bil v smislu navodil spomeniške službe apnen in popolnoma tenak ter naj bi se prilagajal strukturi kamnite stene tako, da bi skozenj prosevala struktura gradnje in ne bi bilo prav nič narobe, če bi vrhovi najbolj ven štrlečih kamnov sploh ne bili pokriti. Vprav šolski primer tako obravnavane stene imamo v Slovenjem Gradcu na zahodni fasadi špitalske cerkve, s katere je pred leti nenadoma zgrmel ves novejši debeli omet in se je pod njim pokazala lepo ohranjena gotska površina, ki je tudi v tehničnem pogledu še tako trdna in brezhibna, da bo lahko še stoletja kljubovala času. In špitalska cerkev je le pet metrov v stran od župnijske, ki so jo tokrat obnavljali. Seveda je ta način obravnave ometov, kakor ga zahtevamo za historične spomenike, močno različen od tega, ki ga zidarji uporabljajo danes, ko imajo za vzor gladko izravnane stene predmestnih vil v tako imenovanem plemenitem ometu. Historični objekt zahteva historično tehniko tudi, kar za deva omete, saj tudi sedlo ne sodi na kravo. Kakor v posmeh vsem prizadevanjem in navodilom spomeniške službe so zunanjščino našega spomenika na novo oblekli z debelim dvojnimi ometom, ki je popolnoma zakril značilno strukturo gradnje in izravnal stenske ploskve tako, kakor srednji vek tega nikoli ni delal. Da bi pokazali dvojnost romanske in gotsko povišane stene, so njen zgornji del ometali s še debelejším ometom, da je nastal med obema ome-

Fasada slovenjegraške cerkve sv. Duha — struktura prvotnega ometa, kakršno si želimo doseči tudi pri novih ometih. — Foto M. Zadnikar

Façade de l'église Sv. Duh de Slovenjgradec — structure du premier crépi, telle que nous souhaitons la réaliser dans les nouveaux crépis. — Photo M. Zadnikar

toma nekaj stopničast rob, ki naj nakazuje mejo dveh gradbenih obdobj, romanskega in gotskega. Zaribani omet v zgornjem delu stene je kljub debelini površinsko še nekako sprejemljiv, spodaj pa je dvojni omet popolnoma prekril najstarejše dele cerkve. Že grobi omet je značilno grajeno steno popolnoma izravnal in zakril njeno strukturo, tako imenovani fini, zgornji omet z močno primesjo cementa, brez katerega danes očitno sploh več ne gre, pa je dal steni ne le prav kasarniško sivozeleno barvo in je površina zaradi dnevnic močno lisasta, temveč je zid popolnoma neprodušno zaprl, kar stavbi tudi v tehničnem pogledu ne bo koristilo. Stranske ploskve gotskih opornikov so ometane s predebelim ometom, ki spominja na testo, ki se ni moglo prilagoditi ploskvi obdelanih kamnitih blokov, namesto da bi tenak zariban omet neopazno prehajal v njihovo kamnito površino, ki je ostala neometana. Neposredno okolico novo odkritega romanskega okna na južni strani so pustili neometano in nad tem tudi manjši del gotsko povišane stene, oboje zato, da bi dokumentirali različne gradbene faze, ki se kažejo v različni tehniki gradnje in strukturi zidu, vendar je oboje le preveč muzejsko dokumentarno in moti celoto. Bolje bi bilo, če bi na tem mestu večji del stene od vrha do tal ostal z istim namenom neometan, če so že povsem slekli cerkveno steno.

V skladu z danimi navodili, ki so zahtevala ohranitev gotskega ometa, so na zvoniku sicer večinoma pustili prvotni omet, vendar so ga prevlekli z novim obrizgom, češ da tako bolj ustreza željam ljudi in da bo tako lepše.

Ker gre za spomenik, ki je v središču znanstvenega, spomeniškega in mnogovrstnega turističnega zanimanja, zaradi bližine meje in mednarodnih prireditvev v mestu pa tudi na očeh tujcem, so vse te nepravilnosti še toliko hujše. Da bi v mejah tehničnih in finančnih možnosti popravili napake, ko se omet še ni povsem posušil in strdil, je spomeniška služba ponovila svoja prvotna navodila in zahteve po tankem ometu, skozi katerega naj bi prosevala kamnita struktura zidave in ki bi bil tehnično in spomeniško najprimernejši. Tudi investitor je bil s tem sporazumen.

Zdaj se je zgodilo najhujše. Da bi nekako le ustregli nadležnim konservatorjem, ki hočejo proti vsem načelom sodobnega zidarstva in za vsako ceno pokazati, da je cerkev grajena iz kamna, so se odločili, da vsaj nekaj teh nesrečnih kamnov pod debelim novim ometom naknadno poiščejo. Tako so na fasadi precej na gosto napikali omet, da bi prišli do kakšnega kamenčka in da bi zadovoljili sitne konservatorje. S tem smešnim posegom pa je nastal vtis, kot bi se nekje v bližini razpočila granata ali pa kot bi s puškami enakomerno streljali v steno. Spričo vsega tega spomeniški službi ni preostalo drugega kot odnehati, da ne bi prišlo še do drugih, morda še grozljivejših posegov.

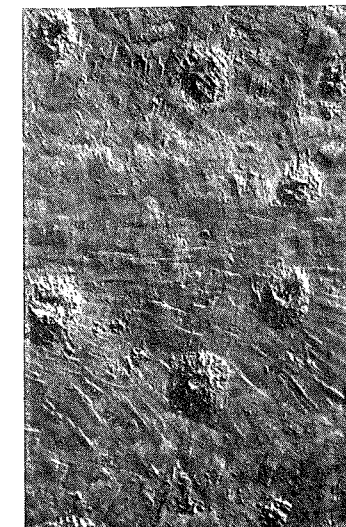
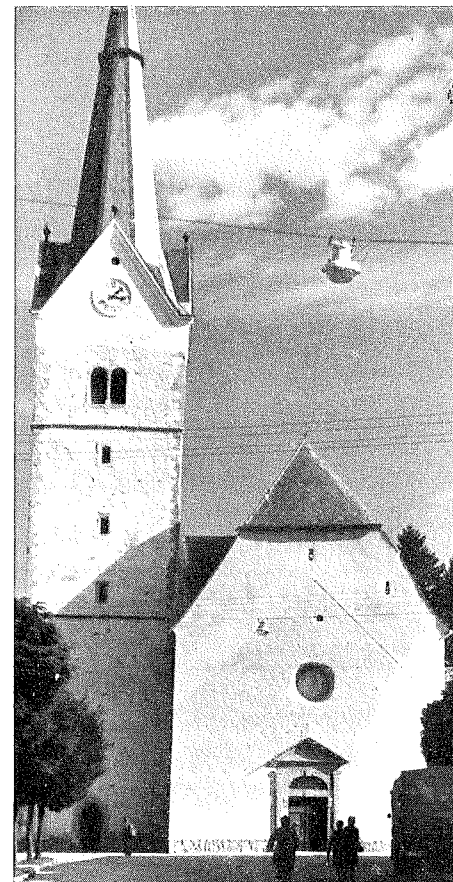
Res je sicer, da je stavba po obnovi v tehničnem pogledu bolj v redu kakor prej, res je tudi, da je kljub vsem opisanim pomanjkljivostim in odklonom od načel spomeniškega varstva in od navodil, ki so bila dana z veliko mero prizadevnosti in včasih kar razburljivega prepričevanja neposrednih izvajalcev in njihovih vodij, le bolje prezentirana kakor poprej, ko je razkazovala trgu svojo zanemarjenost; res je tudi, da manj zahtevno in v tej smeri manj izostreno oko večine obiskovalcev vseh teh nepravilnosti ne bo boleče občutilo, a strokovnjakom se kljub vsemu vsiljuje boleče spoznanje, da v praksi nismo zmožni izvesti tega, kar bi radi, niti na v vsakem pogledu vidnejših objektih, katerih obnova ni šla mimo spomeniške službe. Slovenjegraški primer ni osamljen. Prav nič bolje se ni godilo v Murski Soboti, ko so obnavljali zunanjščino tamkajšnje rimskokatoliške župnijske cerkve. Spomeniška služba se je tu omejila le na sodelovanje pri obravnavi starega, spomeniško pomembnega dela cerkve, to je gotskega prezbiterija iz 14. stoletja in z njim sočasnega spodnjega dela zvonika, ki je po načinu in v tradiciji romanskih kornih zvonikov postavljen nad njim. Pri teh delih je poleg mariborskega in na njegovo željo sodeloval tudi republiški zavod.

Naloga je bila spet enaka kakor povsod, kadar gre za spomeniško obravnavo zunanjščin srednjeveških arhitekturnih spomenikov. Odstraniti je bilo treba vse novejšje omete in ugotoviti, če je pod njimi še prvotni omet ter tega s primernimi plombami in retušami ohraniti in pokazati, če pa tega ne bi bilo, novi omet čim bolj prilagoditi prvotnemu z uporabo stare tehnike. Izvajalcem smo torej spet odpeli staro pesem o tankem apnenem ometu, ki ne sme izravnati stene in njene kamnite strukture, češ da neravna stena, na kateri se začne počasi nabirati prah, ni prav nič grda, namesto ravnalnih in zglajevalnih desk, spahalnikov, naj zidarji z majhno deščico, plazno ali gladežem, zaribajo omet tako, da bo sledil neravni, razgibani površini stene in ji tako dajal podobno slikovitost in življenje, kakor se s prosto roko napravljena črta razlikuje od z ravnalom potegnjene in prava gotska stavba od hladnih posnemanj golih,

geometričnih gotskih oblik ob koncu 19. stoletja, ki jim čas ni mogel več vtisniti pristnega duha; ob stiku med ometanim delom stene in obdelanimi kamni, ki morajo ostati neometani, kar velja zlasti za okenska ostenja, za »šivane« ogle in opornike, mora tenak omet neopazno prehajati v očiščene ploskve obdelanih kamnov, ki jih ne smejo »štokati« ali kako drugače obdelovati; manjše poškodbe na njih ne motijo, saj ima več sto let star obdelan kamen pravico razkazovati svojo častljivo starost in vplive neusmiljenega časa, večje okvare pa naj pač popravijo v enakem materialu.

Neustrezen stik med obdelanimi kamni in ometano ploskvijo na opornikih; naknadno naključni omet na zunanjščini in zahodna fasada slovenjegraške župne cerkve po »obnovi«. — Foto M. Zadnikar

Lien incompatible entre les pierres taillées et la surface crépie sur les supports; crépi entamé à l'extérieur et façade ouest de l'église paroissiale de Slovenjgradec après «renovation». — Photo M. Zadnikar

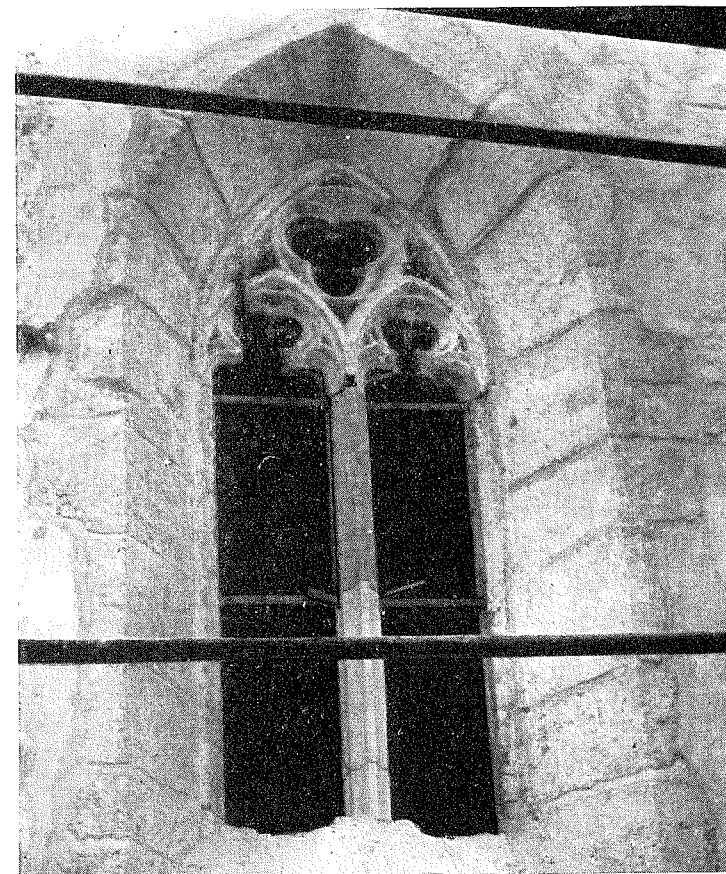
Kljub stiskom rok v znamenje popolne soglasnosti in polnega razumevanja pa uspeh spet ni bil tak, kakor smo si ga želeli in ga upravičeno pričakovali. Namesto tankega zaribanega ometa po vsej ploskvi stene, s katerim naj bi prekrili močno defektni in pomanjkljivi prvotni omet, so le na široko zapolnili stike med kamni, da je bila stena pravzaprav neometana, kakršna ni nikdar bila in zato tudi zdaj ni mogla taka ostati, obdelane kamne na oglih pa so ometali. Ponovno smo razložili svoja prvotna navodila in povedali, česa niso prav naredili. Očitno so zdaj boljše razumeli in so bili pripravljeni popraviti opravljeno delo po naših navodilih. Ob tretjem in zadnjem obisku pa smo lahko videli sadove tega razumevanja. Obdelane ogelne kamne so res očistili svežega ometa, vendar se je zdaj pojavilo vprašanje, kako izvršiti neopazen prehod med ometano steno in njenimi obdelanimi ogelnimi kamni, ker med seboj nista bila v isti ravnini. Prehod med obema so morali torej improvizirati in so že ometane stenske površine s strmim poševnim prehodom približali obdelanim kamnom.

Do vseh teh težav in neuspehov je prišlo kakor drugod, tudi tukaj zato, ker je bila zidarska ekipa za tako zahtevno in specializirano delo nesposobna in bi morali zidarji prvič v življenju po navodilih konservatorja delati drugače, kakor so jih bili učili njihovi mojstri, konservatorji pa jih zdaj učijo krive vere. Podobno kakor za Slovenj Gradec in še marsikje lahko tudi ob primeru Murske Sobote ponovno ugotovimo, da bi to nevzdržno stanje in zapravljanje denarja lahko odpravili le na ta način, da bi spomeniška služba kot celota imela na voljo stalno in dobro vigrano delovno ekipo, ki bi kjer koli v Sloveniji lahko opravljala zahtevnejša spomeniška dela in ji ne bi bilo treba vedno znova prepevati pesmice o tankih zaribanih apnenih ometih, skozi katere naj proseva struktura iregularne kamnite gradnje itd. itd. Tako pa se vedno znova dogaja, da kljub prizadevanju konservatorjev in dobri volji investitorja — v Slovenjem Gradcu in v Murski Soboti je bilo tako — ostajamo na pol poti in je naše delo izpostavljeno kritičnemu očesu domačega in tujega strokovnjaka. Tega seveda ne bo zanimalo, zakaj je prišlo do slabih ali le delno uspešnih rešitev pri obnavljanju spomeniških arhitektur, saj so te otroške bolezni spomeniškega varstva v svetu že večinoma preboleli, videl bo le rezultate našega dela in se ob njih zamislil ali celo nasmehnil. In končno: s takim delom in z njegovimi rezultati mi sami ne moremo in ne smemo biti zadovoljni. Pri sedanjem načinu dela in pri sedanji organizaciji spomeniške službe pa se bomo z njim vedno znova srečavali, saj moramo za zahtevna spomeniška dela uporabljati navadna gradbena podjetja, ki za restavriranje spomeniških objektov niso usposobljena, saj so navajena uporabljati le sodobne materiale in sodobne tehnike po ustaljenih normah in načelih pridobitnega gospodarjenja. Vse to pa je v nasprotju s temeljnimi zahtevami spomeniške službe, ki zahteva obravnavanje spomenikov s stariimi materiali in v starih tehnikah ter zato svojih del ne more vskladiti s sodobnimi gradbenimi normami in gospodarsko »računico«.

Da bi se na tem področju v bodoče izognili razočaranjem, težavam in neuspehom, ki so pri sedanjem načinu dela neizogibni, bo morala spomeniška služba misliti na ustanovitev lastne, specializirane gradbene ekipe, ki ji ne bo treba vedno znova dopovedovati temeljnih načel in zahtev in ki bo lahko z enotno delovno metodo v okviru enotne slovenske spomeniške službe pokrivala ozemlje celotne Slovenije.

Gotska bifora v starem prezbiteriju med rekonstrukcijo. — Foto M. Zadnikar

Double baie gothique dans l'ancien presbyterium pendant la reconstruction. — Photo M. Zadnikar

MARIJAN ZADNIKAR: L'ÉCARTÉMENT ENTRE THÉORIE ET PRATIQUE DANS LA CONSERVATION DES MONUMENTS

La restauration de l'extérieur de deux églises paroissiales médiévales, à Slovenj Gradec et à Murska Sobota, a donné à l'auteur l'occasion de décrire les difficultés que la conservation des monuments rencontre encore dans ses travaux sur le terrain. Ceci se passe non seulement là, où des investisseurs pas initiés, avec beaucoup d'argent, restaurent seuls incorrectement les monuments, mais aussi là, où il y a surveillance fréquente du conservateur et instructions détaillées écrites et orales, parce que les exécuteurs-les maçons ne possèdent plus la connaissance des anciennes techniques et veulent aussi sur les monuments historiques faire valoir leur savoir, les méthodes et matériaux contemporains. Ces difficultés et ces échecs proviennent du fait que les équipes des constructeurs ne sont pas qualifiées pour un tel travail spécialisé et que les conservateurs demandent aux maçons toute autre chose que ce qu'ils ont appris chez leurs maîtres. Une issue de cette situation insoutenable serait la création d'une équipe spéciale de constructeurs qui travaillerait seulement pour la conservation des monuments, connaîtrait bien son travail et toutes les anciennes techniques, mais ceci sera probablement en pratique difficilement à réaliser. C'est pourquoi, probablement, il y aura encore des cas comme à Slovenj Gradec et à Murska Sobota, où les paroisses ont restauré leurs églises d'après les instructions et sous la surveillance du conservateur, mais ce travail n'avait qu'un succès partiel. Dans les deux cas, on n'a pas pu convaincre les maçons que le nouveau crépi déposé sur le mur de pierre nettoyé doit être si mince que la structure irrégulière des pierres luit à travers lui. Quand, dans l'un des cas, ils ont été prévenus de cette méprise, ils ont essayé, après coup, de chercher sous le nouveau crépi les pierres particulières en picotant le nouveau crépi en plusieurs endroits. Le résultat de ce procédé était naturellement loin d'un traitement sérieux de conservation.